

پښتو (ي گانې)

له څه مودې را هيسي د پښتو (ي گانو) په باره کي په مختلفو انټرنیټي پاڼو کي لیکني کيږي. ځيني دغه لیکني زهرجنې بولي، ځيني یې بې گټي او ځيني یې گټوري بولي. زما نظر دا دی، هر څومره چي ډيري لیکني او خبري پر و سي یو وخت نه یو وخت به یې نتیجه را منځته سي. د یوې خوا کېدای سي چي هغه خلک چي د مخه تر دې یې په دغه خبره کي ری نه واهه نن به یو څه متوجه سي او د بلي خوا به لږ تر لږه د لوېدیځي او ختیځي لهجې تر منځ د (ي گانو) د کارولو د اختلاف ټکي خلکو ته ښکاره سي. که څه هم د دغو دوو لهجو تر منځ په دې برخه کي ډېر زیات اختلاف شتون نه لري، یوازنی اختلاف په ځيني ځایو کي د لنډي یا معرفي (ي) او اوږدې یا مجهولي (ې) کارول دي. د دې خبري یو څو مثالونه لکه په دغه لاندې کلمو کي:

ختیځه لهجه

په ښوونځي کې
تا چې کتاب و لووست
په ښوونځي کې
ښځې ته کتاب ور کړه!

لوېدیځه لهجه

په ښوونځي کې
تا چې کتاب و لووست
په کور کې
ښځې ته کتاب ور کړه!

زه فکر نه کوم چې دا به د ورو اخیستنې وې چې په پښتو کې یې د (ي گانو) تر ماز نولو بیخي تېر سي. په دري (فارسي) ژبه کي مینه یا برمه (ی)، معرفه یا لنډه (ي) او مجهوله یا اوږده (ې) سته خو کوم سمبولونه چا نه دي ور ته جوړ کړي. د دې خبري یو ښه مثال د (شیر یعنی شیدې او شېر یعنی زمري) کلمې دي چي دواړه په شیر لیکل کيږي. په هر حال پښتنو د پنځو (ی) گانو لپاره سمبولونه جوړ کړي دي نو ښه به دا وي چي مراعت یې کړو.

په پښتو کي د پنځو (ی گانو) معرفي د ډېره وخته را پیل سوې ده. زموږ او ستاسي په یاد دي چي په ښوونځیو کي د پښتو گرامر په کتاب یا کتابو کي د پنځو (ی گانو) نومونه سره د مثالو را غلي ول. د بده مرغه په هغو کتابو کي چي سړي کتلي وای نو د (ی گانو) د کارولو څرک نه لیدل کېدئ. په زړه پوري خبره لا دا وه چي بیا نو د دغو (ی گانو) په کارولو او مراعتولو پسې نه ښوونکو او نه زدکونکو سر گرځاوه. د دې کار معنا دا وه چي گواکي په ښوونځي کي پښتو (ی

گاني) چا نه زده کولې او شايد ډېر لږ به د چا زده وي. دلايل يې سپړي فکر کولای سي، خو چي خبره مو اوږده نه سي دلته به يې پرېږدو.

خه شی وو چي زه يې دې ته اړ کړم خو د پښتو ژبي (ی گانو) ته په خپل تدريس کي ټينگه پاملرنه و کړم؟ په سويډن کي مي په يوه ټولگۍ کي د دوو زدکوونکو تر منځ د لرگي (مفرد) او لرگي (جمع) پر سر خبره را منځته سوه، ځکه هلته د کتاب پر پاڼه د لرگيو رسم وو او په جمله کي لرگي (مفرد) ليکلی وو. خبره دا وه چي دا نو بايد لرگي و وايو ځکه هلته ډېر لرگي پراته ول. زه نا چاره سوم چي په دا بله ورځ د پښتو (ی گانو) په اړه زدکوونکو ته شرح ور کړم. کور چي مي د پښتو گرامر کتاب و کوت په دا بله ورځ مي په تدريس کي د پښتو (ی گانو) ته هم ځای ور کړ. د (ی گانو) د تدريس په وخت کي مي د ختيځي او لوېديځي لهجې تر منځ د لنډي (ي) او اوږدې (ې) کارول د هري لهجې زدکوونکو ته د خپلي لهجې له مخي اجازه ور کړه. دا مي لا هم ور ته و ويل که يو هغې بلي لهجې ته ور اوونستی وو معنا يې دا ده چي گواکي تېر وتلی دی. په نورو (ی، ی، ئ) گانو کي بيا چندانې ستونزه نه وه. په دې کار مشکل تر ډېره ځايه حل سو او لږ تر لږه زدکوونکو ته د (ی گانو) په اړه يوه مفکوره پيدا سوه.

پښتو (ی گانو) ته مي په يوه وړوکي گرامر کي ځای ور کړ. تر دې وروسته د ليکوالانو سره د (ی گانو) د کارولو کي مينه پيدا سوه او کله کله به يې د نړۍ د نورو هيوادو څخه زما څخه مشوره غوښته. دلته غواړم هغه څه چي ما د (ی گانو) په اړه را ټول کړي دي و يې ليکم.

د مخه تر دې چي د (ی گانو) په باره کي څه و ليکل سي لومړی به د پښتو ژبي الفبې او په هغې کي (واول يا ريغ لرونکو يا مرستندوی) توري را په گوته کړم ځکه چي (ی گاني) هم په ځينو ځايو کي واول وي.

دلته لاندي د الفبې هغه توري ليکل سوي دي چي له لاري يې د پښتو ژبي کلمې او هغه کلمې چي د فارسي او عربي ژبي څخه را پور سوي دي ليکل کيږي:

ا ب پ ت ث ج چ خ ح خ د ډ ذ ر ړ ز ږ ژ س ش ښ ص ض ط ظ ع
غ ف ق ک ه ل م ن ڼ و (ه ه ه) ی.

د الفبې توري په دوه ډوله معرفي کيږي، چي يو د هر توري نوم دی لکه: (الف)، (بې)، (پې)، (تې) ... بل يې د هر توري ريغ دی لکه: (ا)، (ب)، (پ) ... دلته بايد ووايم چي ريغونه په ليکلو نه سو ښودلای.

د پورتنۍ الفبې په تورو کې (ا، و، ی) (واول یا ښخ لرونکي یا مرستندوی) توري دي. د الفبې تر دغو (واول یا ښخ لرونکو یا مرستندویو) تورو د باندي یو شمېر نور (واول یا ښخ لرونکي یا مرستندوی) سته چې په خپله توري نه دي بلکې نښي دي، خو د ښخ لرونکو تورو کار ور کوي. هغه نښي (زور-د، زیر-د، پینس-د او زورکی چې کومه نښه ور ته نه سته) دي. ځیني خلک دغه ښخ لرونکي نښي د حرکتو په نامه بولي. دغو نښو (زور، زیر، پینس او زورکي) نه یوازي د پښتو ژبي د کلمو په تلفظ کې گډوډي را وستلې ده بلکې په فارسي کې یې هم د تلفظ ستونزي را منځته کړي دي.

د واولو تورو دنده دا ده چې په کلمه کې سیلاب (هیجا) یا سیلابونه جوړ کي لکه:

د (تاریخ) کلمه دوه سیلابه ده. (تا) یو سیلاب او (ریخ) بل سیلاب دی چې لومړی سیلاب (ا) او دوهم سیلاب (ي) جوړ کړی دی. د کور کلمه د یوه سیلاب څخه جوړه ده چې هغه مجهول یا اوږد (و) جوړ کړی دی.

بل دا چې (ا، و، ی) په ځینو ځایو کې واول او په ځینو ځایو کې کانسونانت یا بې ښخه توري دي. د پخواني تعریف له مخې که د دغو درېیو تورو د جملې څخه یو توری په کلمه کې سیلاب یا هیجا جوړه کړي نو دغه توری په خپله واول دی. که د دغو درو تورو څخه یو د بل ښخ لرونکي توري یا ښخ لرونکي نښي له لاري په حرکت را سي نو دی کونسونانت یا بې ښخه توری دی. اوس هغه درې ښخ لرونکي توري هر یو په ځانگړې توگه را اخلو:

۱- (الف)

(ا) چې د پښتو الفبې لومړی توری دی، په عربي او فارسي کې ور ته همزه هم ویل کیږي. دغه توری که د کلمې په پیل کې را سي د ساکن یا بې ښخه توري په شان باید د یوه ښخ لرونکي توري له لاري په حرکت را سي لکه:

- انار د انار په کلمه کې (ا) یوه زور په حرکت را وستلی دی.
- انگور د انگور په کلمه کې هم (ا) یوه زور په حرکت را وستلی دی.
- انځر د انځر په کلمه کې (ا) یوه زیر په حرکت را وستلی دی.
- انځی د انځی یا انسی په کلمه کې (ا) یوه زیر په حرکت را وستلی دی.
- اور د اور په کلمه کې (ا) یوه (و) په حرکت را وستلی دی.
- اوږه د اوږه په کلمه کې (ا) یوه (و) په حرکت را وستلی دی.
- ایرې په ایرې کې (ا) (ي) یوې (ي) په حرکت را وستلی دی.

ایشول په ایشول (ا) (ي) یوې (ي) په حرکت را وستلی دئ .

کله چې اړتیا پیدا سي چې (ا) د یوه بل (الف) په واسطه په حرکت را سي پدې حالت کي بیا د الف پر سر مد (~) لیکي لکه :

آس
آرام
آر

کله چې (الف) د پښتو کلمې په منځ یا پای کي را سي په هغه وخت کي د واول کار ور کوي . دا په دې معنا چې یوه بل توري ته حرکت ور کوی لکه :
ښکار ، مار ، لار ، ځای ، ملا ، ماما ، بابا او نور .

یوه ټکي ته باید اشاره و سي چې په پښتو ژبه کي د کلمې په سر کي ساکن توري را تلای سي بېله دې چې د یوه واول له لاري حرکت و کړي لکه : (ښکار) چې (ښ) یې ساکن او (ک) یې په الف ولاړ سوی دئ .

۲- (و)

(و) هم د پښتو ژبي د تورو څخه یو توری دئ او په پښتو کي (و) دوه ډوله دئ لکه :

➤ لنډ یا معروف (و) لکه : کډو ، یابو ، جارو او نور .

➤ اوږد یا مجهول (و) لکه : لکه بیزو ، ښارو ، نازو او نور .

(و) په ځینو ځایو کي بې ږغه او په ځینو ځایو کي ږغ لرونکی توری دئ چې دلته لاندي به یې و گورو :

دلته لاندي چې د کلمې په سر کي (و) را غلی دئ بې ږغه توری دئ ځکه چې یا ساکن او یا د یوه بل واول توري یا نسبي له لاري په حرکت را غلی دئ لکه :

واوره دلته لومړی (و) په الف ولاړ سوی دئ او دوهم (و) ساکن دئ ، دواړه بې ږغه توري دي .
وانجه دلته هم (و) په الف ولاړ سوی دئ .

ووړ دلته لومړی (و) په دوهم (و) په حرکت را غلی دئ .

ویر دلته (و) د (ي) په واسطه حرکت کړی دئ .

وینه دلته (و) د (ي) په واسطه حرکت کړی دئ .

ورکه (د لاسه ور کړه سوی) . دلته (و) ساکن دئ ، خو (ر) زورکی لري .

ورېره دلته (و) ساکن دئ.

ور که (ډوډی، ور که!) دلته (و) زور لري.

تراو دلته (و) د کلمې په پای کې ساکن او بې ږغه توری دئ.

۳- (ي)

په پښتو کې (ی گاني) کله څلور او کله پنځه او یا زیاتي معرفي سوي دي. زما په نظر که بې تر شمېررا تېر سو مهم بې تلفظ دئ. ما هم د پخوا په شان د پنځو (ی گانو) په اړه معلومات را ټول کړي دي او دلته بې را وړم، هغه پنځه (ی گاني) لکه:

1. ملینه یا نرمه (ی)
2. معروفه یا لنډه (ي)
3. مجهوله یا اوږده (ې)
4. ثقیله تانیثي یا درنده بنځینه (ی)
5. ثقیله فعلی یا درنده فعلی (ئ)

1. ملینه یا نرمه (ی): لکه سپی، غمی، لرگی، سپی، ځای، خوی، لوی، بوی،

دی، غتی او نور.

ملینه (ی) د مذکر(رینه) اسمونو او صفتونو په پای کې راځي.

د کومي کلمې په پای کې چې ملینه (ی) را غلې وي تر مخه توری بې زور لري یا به د (ی) تر مخه توری (الف) او یا معروف (و) وي. هېڅ وخت په تلفظ کې تر ملیني (ی) د مخه توری زېر او یا زورکی نه لري. دلته لاندې به بې و گورو:

- د (سپي) په کلمه کې (پ) زور لري.
- د (لرگی) په کلمه کې (ر) زور لري.
- د (ځای) په کلمه کې تر نرمي (ی) د مخه (الف) را غلی دئ.
- د (زوی) په کلمه کې تر نرمي (ی) د مخه (و) را غلی دئ.

د ملیني (ی) ځیني خواص :

۱- ملینه یا نرمه (ی) د یو شمېر نرینه (مذکر) اسمونو او صفتونو د مفرد حالت په پای کې راځي ، مهم خاصیت یې دا دی چې تر مخه توری یې (زور) لري لکه :

سړی
سپي
غمی
لرگی

۲- کوم اسمونه چې په پای کې یې ملینه (ی) را غلې وي جمعي یې په معروفه (ي) جوړېږي يعنې د جمع په وخت کې یې ملینه (ی) په معروفه (ي) اوږي لکه :

مفرد جمع

سړی	سپي
سړی	سړي
لرگی	لرگي
زمری	زمري
ټوخی	ټوخي

۳- ملینه (ی) د کلمې په سر کې نه را ځي او که د کلمې په منځ کې راسي په معروفه (ي) لیکل کیږي او تلفظ یې په معروفه (ي) اوږي ، مگر په ډیرو لږو ځایو کې یې ځیني خلک تلفظ په ملینه (ی) کوي یعنې تر مخه توری یې په زور تلفظ کوي لکه :

د (گړندی + توب) څخه (گړندیتوب)

د (سپي + تانه) څخه (سپیتانه)

سړی + توب څخه سړیتوب

غړی + توب څخه غړیتوب

د (دی) فعل په لوېدیځه لهجه کې په ثقیله فعلی (ئ) او د ختیځي لهجې په ځینو سیمو کې په (دی) ، په ځینو سیمو کې په (دې) او په ځینو کې په (ده) تلفظ کیږي . په دې ځای کې خبره دا ده

چي (دی) د واحد غایب ضمیر دئ لکه په انگلیسي کي (He) او (ده) د واحد مونث لپاره فعل او په ځینو ماضي جملو کي د واحد مذکر لپاره ضمیر دئ لکه: ده موږ ته و ویل.

۴- د ملیني (ی) یو بل خاصیت دا دئ چي هغه اسمونه چي دغه (ی) یې په پای کي را غلې وي په ځینو ماضي زمانو کي یې دغه نرمه (ی) په معروفه یا لنډه (ي) اوږي لکه:

د مفرد په حالت کي د جمع په حالت کي

سړی کابل ته ولاړ.	سړي کابل ته ولاړل.
سړي موږ ته و ویل.	سړيو موږ ته و ویل.
سپي بام ته و خوت.	سپي بام ته و ختل.
سپي موږ ته و غپل.	سپو ^(۱) موږ ته و غپل.
لرگي مات سو.	لرگي مات سول.
لرگي چينجی درلود.	لرگيو چينجی در لودل.

^(۱) دلته باید سپیو را غلی وای، خو دا چي د سپي مونث سپی ده او د سپی په پای کي (ی) را غلې ده او هغه د اضافت په حالت کي په (د سپیو) اوږي، ځکه نو د دې لپاره چي د نرو سپیو او د بنځو سپیو تر منځ توپیر و سي، د (نرو سپیو) معروفه (ي) له منځه ځي او په سپو اوږي. یو ښه مثال یې په دغه متل کي چي وایي (د سپو سلا فقیر ته یوه ده) را غلی دئ.

که څه هم د (سړی) جمع سړي
د (سپي) جمع (سپي) او
د (لرگي) جمع (لرگي) دي

خو په

سړي موږ ته و ویل.
سپي موږ ته و غپل.
لرگي چينجی درلود. کي

د سره رنگ اسمونه جمع نه دي، خو د ژبي د قواعدو له مخي د جمع په شکل يعني په معروفه یا لنډه (ي) اووښتي دي.

۵- بل دا: هغه اسمونه چي په پای کي یې ملینه (ی) راغلې وي په اضافي حالت کي يعني کله چي یې تر مخه (د) راسي نرمه (ی) یې په لنډه (ي) اوږي لکه:

د سړي شمله اوږده ده .

د سپي سترگه ږنده ده .

په پورتنیو دواړو جملو کې د (سړي) او (سپي) کلمې د مفرد په حالت کې را غلي دي .

که چیرې یو څوک و وایي (د سپي سترگه ږنده ده) . یعنې په تېره جمله کې د (سپي) پر ځای (سپي) و وایي دا نو آ د خلکو په اصطلاح نر پښتو ده .

۶- د ملیني (ی) بل خاصیت دا دی چې : هغه مذکر (نرینه) اسمونه چې په پای کې یې ملینه (ی) راغلي وي د ندا (ا) یا ور ږغ کولو په وخت کې تر (ی) وروسته (ه ، ه) ور لویږي لکه :

سړی سړیه !

سپی سپیه !

دلته موږ وینو چې د ندا په وخت کې د سړی او سپی په کلمو کې ملینه (ی) په معروفه (ي) واوښته نو تلفظ یې هم باید په معروفه (ي) و سي . په ختیځه لهجه کې یې تلفظ زیاتره په معروفه (ي) کیږي یعنې د سړی په کلمه کې د (ړ) زور په زېر اړوي خو په لوېدیځه لهجه کې یې په ملینه (ی) تلفظ کوي او د (ړ) زور ته تغیر نه ور کوي .

۷- د ځینو نسبتي صفتو په صورت کې د مذکر مفرد اسم په پای کې ملینه (ی) ور لویږي او د مذکر مفرد اسم لپاره نسبتي صفت ځني جوړیږي لکه :

هرات هراتی

کابل کابلی

کندهار کندهاری

مزار مزاری

که اسم مونث وي نسبتي صفت یې په معروفه (ي) جوړیږي لکه :

فراه فراهي

2. معروفه يا لنډه (ي): لکه پشي، نالي، کالي، پاكي، دي، خوري، ليندي،

مينځل، اخیستل او داسي نور. معروفه (ي) د کلمې په سر، منځ او پای کې راځي. په پښتو کلمو کې معروفه (ي) د کلمې په پای کې تر (الف) وروسته نه راځي.

د معروفې يا لنډې (ي) د مخه توری تل زېر لري. لکه په لاندي کلمو کې:

- د (پشي) په کلمه کې (ش) زېر لري.
- د (نالي) په کلمه کې (ل) زېر لري.
- د (کالي) په کلمه کې (ل) زېر لري.
- د (پاكي) په کلمه کې (ک) زېر لري.

کله چې معروفه (ي) د کلمې په سر کې را سي د (نيمه اول يا کونسونانت) په شان کار ور کوي. دا په دې معنا چې دغه (ي) پخپله يوه بل اول ته اړتيا لري چې دې ته حرکت ور کې لکه:

په (يو) کې (ي) زور لري، چې دغه زور پخپله اول دئ او تر (ي) وروسته چې (و) را غلې دئ هغه ساکن دئ.

په (بيا) کې (ب) زېر لري او (ي) په (ا) ولاړه سوې ده.

د معروفې يا لنډې (ي) ځينې خواص:

۱- کوم نرينه اسمونه چې ملينه (ی) يې په پای کې را غلې وي جمعي يې په معروفه (ي) جوړېږي لکه:

مفرد	جمع
سپي	سپي
سړي	سړي
کالی	کالی
لرگی	لرگی

۲- هغه مونث مفرد نومونه چې په پای کې يې معروفه (ي) را غلې وي جمع يې درنده بنځينه (ی) جوړېږي لکه:

زاري زاری

نالی	نالی
بنادی	بنادی
خواری	خواری
ورانی	ورانی

۳- لکه د ملینې (ی) په برخه کې چې و ویل سوه د هغو اسمونو په پای کې چې ملینه (ی) راغلي وي په اضافي حالت کې په داسې حال کې چې اسم جمع نه وي معروفه (ي) راځي لکه:

د سړي ډوډۍ یې راوړه .
د سپي لکۍ یې ور لنده کړه .

۴- لکه د ملینې (ی) په برخه کې چې و ویل شوه د هغو اسمونو په پای کې چې ملینه (ی) راغلي وي د ماضي په ځینو جملو کې په داسې حال کې چې اسم جمع نه وي ملینه (ی) په معروفه (ي) اوږي لکه:

سړي مور ته و ویل .
سپي خلکو ته و غپل .

خو په بل ځای کې بیا که څه هم جمله ماضي ده مگر ملینه (ی) په معروفه (ي) نه اوږي لکه:

سړی کابل ته ولاړ .
سپی و تښتېد .

۵- کله چې (سړی ، سپی ، کالی ، لرگی ...) د مفرد په حالت کې په حال زمانه کې را غلي وي نو په دغه ځای کې پر خپل حالت راځي لکه:

سپی په کوڅه کې ځغلي .
سړی کور ته ځي .

و گوره سړی تر لاندي واچوه کالی !
لرگی ماتېږي .

کله چې نوموړي اسمونه د جمع په حالت کې په حال زمانه کې راځي ، ملینه (ی) یې په معروفه (ي) اوږي او فعل یې پر هغه خپل حال پاته کیږي لکه:

سپي غلجي .

سري کور ته ځي .

لرگي ماتيري .

۶- د معروفې (ي) يو بل خاصيت دا دئ چي که د کومي کلمې په پای کي د بنځينه اسمونو ثقيله (ی) را غلې وي او و غواړو چي د يو بل نوم سره يې يو ځای کړو دا چي ثقيله (ی) د کلمې په منځ کي نه راځي نو يې ثقيله (ی) په لنډه (ي) اوږي لکه :

الف :

په اضافي حالت کي د جمع په وخت کي

هيلي د هيليو بنکي

گادي د گاديو آسونه (اسونه)

لنگي د لنگيو شملې

غالي د غاليو رنگونه

ب :

که و غواړو چي (نړۍ + وال) گډ و ليکو نو بيا (نړيوال) ور څخه جوړيږي . ځيني خلک (نړيوال) په معروفه (ي) تلفظ کوي او ځيني خلک يې په ثقيله لکي . داره (ی) تلفظ کوي که څه هم په معروفه (ي) ليکل سوی دی .

3. مجهوله يا اوږده (ې) : لکه ادې ، شيدې ، مستې ، ډېر ، مېز او نور . مجهوله (ې) د

کلمې په سر کي نه را ځي ، خو د کلمې په منځ او پای کي را ځي . دا (ې) د پښتو کلمو په پای کي تر ښ لرونکي (الف) وروسته بېله (اې ، وروره!) بل ځای نه را ځي . دا په دې معنا چي که (ا) د خپل تر مخني توري لپاره اول را غلی وي نو وروسته يې (ې) نه را ځي ، خو که (ا) د کونسونانت په شان را غلی وي تر هغه وروسته (ې) را ځي لکه په (اې) کي چي الف زېر لري .

ټولي هغه پښتو کلمې چي په پای يا منځ کي يې مجهوله (ې) را غلې وي تر مجهولي (ې) د مخه توری يې زېر لري (زير يې ډېر زيات د لاندي خوا ته کش سوی وي) لکه په لاندي کليمو کي :

د (ادې) په کلمه کي (د) زېر لري .

د (شيدې) په کلمه کي هم (د) زېر لري .

د (مستی) په کلمه کې (ت) زېر لري .

د (ډېر) په کلمه کې (ډ) زېر لري . د (ډېر) کلمه سربېره پر دې چې تر (ډ) وروسته د اورېدې (ې) رغ اورېدل کېږي بیا یې هم زیاتره لیکونکي په معروفه (ي) (ډیر) لیکي .

د مجهولي یا اورېدې (ې) ځیني خواص :

مجهوله (ې) چې کله د یو شمېر مونثو یا بنځینو اسمونو د جمع په حال کې د اسمونو په پای کې را ځي په دغو لاندې ډولو وي لکه :

۱- هغه بنځینه اسمونه چې :

- په پای کې یې (ه، ه) را غلې وي .
- تر (ه، ه) د مخه توري یې زور و لري .
- د کلمې پر وروستی برخه یې خج را غلی وي .

دغه اسمونه بنځینه اسمونه دي او جمعي یې په مجهوله یا اورېده (ې) جوړېږي لکه :

<u>مفرد</u>	<u>جمع</u>
گډوه	گډوې
سږمه	سږمې
پايڅه	پايڅې
کاسه	کاسې
کوزه	کوزې
اجاره	اجارې
کنډواله	کنډوالې

د دغو اسمو سره چې کوم صفتونه را ځي هغه دوه ډوله دي لکه :

❖ هغه صفتونه چې تر دغو بنځینو اسمو د مخه راځي دغه لاندې درې خاصیتونه و لري :

- په پای کې یې (ه، ه) راغلې وي .
- تر (ه، ه) د مخه توري یې **زور** و لري .
- پر وروستی برخه یې **خج** را غلی وي .

د اسم د جمعي په صورت کي يې په پای کي مجهوله يا اوږده (ې) راځي لکه:

مفرد	جمع
ويده (د مونث صفت) وزه	ويدي وزې
کږه خاده	کږې خادې
درنه پښه	درنې پښې
زړه تېشه	زړې تېشې
سره گډوه	سرې گډوې
شمه خره	شمې خرې
کڼه وزه	کڼې وزې
زړه لهجه	زړې لهجې

❖ بل هغه ډول صفتونه دي چي تر دغو بنځينوو اسمو د مخه راځي چي:

- په پای کي يې (ه، ه) راغلي وي
- تر (ه، ه) د مخه توري يې **زورکي** و لري
- د کلمې پر وروستۍ برخه يې **خج نه** وي را غلي

د خپل اړونده اسم د جمع په صورت کي يې په پای کي معروفه يا لنډه (ي) راځي لکه:

پنډه (صفت دئ د مونث لپاره)	پنډي رمې ، پنډي پښې
منډه (صفت دئ د مونث لپاره)	منډي خولې
لنگه (صفت دئ د مونث لپاره)	لنگي وزې
تشه (صفت دئ د مونث لپاره)	تشي گډوې
لوڅه (صفت دئ د مونث لپاره)	لوڅي پښې

۲- هغه بنځينه اسمونه چي:

- په پای کي يې (ه، ه) را غلي وي .
- د (ه، ه) تر مخه توري يې **زورکي** لري .
- پر وروستۍ برخه يې **خج نه** دئ را غلي .

جمعي يې په معروفه (ي) جوړيږي لکه:

مفرد

جمع

بنځه (اسم)	بنځي
ورځه (اسم)	ورځي
کرکه (اسم)	کرکي
مچه (اسم)	مچي

په ختيځه لهجه کي دغه جمعي په اوږده يا مجهوله (ې) ليکي .

❖ هغه صفتونه چي تر دغو بنځينوو اسمو د مخه راځي او دغه لاندي درې خاصيته و لري :

- په پای کي يې (ه، ه) را غلې وي .
- د (ه، ه) تر مخه توری يې **زورکی** لري .
- پر وروستی برخه يې **خج نه** دی را غلئ .

د اسم د جمعي په وخت کي معروفه (ي) اخلي لکه :

پټه مچه	پټي مچي
کونډه بنځه	کونډي بنځي
وراره بنځه	وراري بنځي
کراره خبره	کراري خبري
پنډه ورځه	پنډي ورځي
خوږمنه گوته	خوږمني گوتي
غونډه (مجلس)	ټولي غونډي
غونډه (صفت دئ د مونث اسمو له پاره)	غونډي خبري (ټولي خبري)

په ختيځه لهجه کي دغه جمعي په اوږده يا مجهوله (ې) ليکي .

که چيري دغه صفتونه د خپلو مونثو اسمو په جمع ، اضافت او يا ځينو ماضي جملو کي راسي (ه) ، يې په معروفه يا لنډه (ي) اوږي لکه :

پټه خوله پټي خولې

د مونث اسم د اضافت په صورت کي لکه : ستا د پټي خولې خدا .

کونډه بنځه د کونډي بنځي

د مونث اسم د اضافت په صورت کي لکه: د کونډي بنځي.

يوه خبره چي دلته يې ستونزه را منځته کړې ده هغه دا د ختيځي او لوېديځي لهجې د معرفي (ي) او مجهولي (ې) کارونه ده. دا کار په نورو ژبو کي هم سته، خو په نورو هيوادو کي ليکنه د يوې معينې فيصلې له مخي کيږي.

دلته غواړم چي د مجهولي (ې) يو مثال چي ځيني خلک يې په خپلو ليکنو کي ډېره کاروي. دغه کار په ځينو ځايو کي د ژبي د گرامر سره بنکاره مخالفت لري. د دې خبري د تصديق لپاره مي د جهاني صاحب د (ورکه مېنه) دوه مختلف چاپ سوي کتابونه مخ ته پراته دي. دغه کتاب لومړی په کويته کي چاپ سوی دئ او د دوهم ځل لپاره په پېښور کي چاپ سوی دئ. دلته لاندې به په دواړو ټوکو کي يو بيت سره و گورو:

د شعر نوم دئ: زه به شهيد يم

د کويته چاپ:

گراني يو ورځ به مي د قبر سر ته ويني ژارې
زه به شهيد يم رشتيا سوي به وي ټول خوبونه

د پېښور چاپ:

گرانې يو ورځ به مې د قبر سر ته ويني ژارې
زه به شهيد يم رشتيا سوي به وي ټول خوبونه

د کويته د چاپ ليکنه سمه او د بناغلي جهاني صاحب د نورو ټولو ليکنو سره برابره ده. خو د پېښور په چاپ کي څو ځايه مجهوله (ې) بېځايه کارول سوې ده چي دې کار په يوه ځای کي گرامري غلطې را منځته کړې ده. غلطې دا ده چي:

په لومړي نيم بيتي کي (گراني يو ورځ به مي د قبر سر ته ويني ژارې) د شاعر مرام (ويني) يعني د زړه ويني دي خو د دوهم ځل ليکلو په صورت کي چي (ويني) په مجهوله (ې) يعني (وينې) را غلي دي دغه ويني د ليدلو په معنا دي. دغه کار شعر بې مفهومه کوي. په دغه چاپ کي يوازي دغه بيت نه دئ بلکي په ډيرو زياتو ځايو کي د شاعر د غوښتني په خلاف دغسي لاس وهني سوي دي.

4. ثقیله تانیثی یا درنده بنځینه (ی) : د مونثو یا بنځینوو نومونو په پای کی

راځي لکه: ملالی، گاډی، لنگی، غالی، هگی، پپری او نور.

د دغی (ی) خاصیت دا دی چې معمولا د بنځینوو نومونو په پای کی را ځي. په کلمه کی تر ثقیلي (ی) د مخه توری تل زورکی لري لکه په دې لاندی اسمو کی:

- د (ملالی) په کلمه کی (ل) زورکی لري.
- د (گاډی) په کلمه کی (ډ) زورکی لري.
- د (لنگی) په کلمه کی (گ) زورکی لري.
- د (غالی) په کلمه کی (ل) زورکی لري.
- د (هگی) په کلمه کی (گ) زورکی لري.
- د (پپری) په کلمه کی (پ) زورکی لري.

کله چې د بنځینه اسم په ثقیله (ی) پوري کومه بله کلمه یا توری و نښلي، ثقیله (ی) خپل شکل بدلوي او په معروفه (ی) لیکل کیږي. مگر څه یې پر خپل حالت پاته کیږي یعنی تر (ی) د مخه توری بیا هم زورکی لري لکه:

- ټول خلک په گاډیو کی ولاړل.
- رېدي د ټولو لنگیو پیسې ور کړې.
- د افغاني غالیو بیه ډېره لوړه تللې ده.
- د دغو هگیو پوستکی ډېر کلک دي.
- په دې وروستیو پپریو کی د تخنیک په برخه کی ډېر پر مختگونه سوي دي.
- ټول نړیوال د ځینو ناروغیو څخه ډار لري.

په گاډیو کی (ډ)، په لنگیو کی (گ)، په غالیو کی (ل)، په هگیو کی (گ)، په پپریو کی (پ) او په نړیوال کی (پ) بیا هم زورکی لري. یعنی (ی) بیا هم په (ی) تلفظ کیږي.

دلته یوازنی کلمه (نړیوال) ده چې ځینی خلک یې په معروفه (ی) تلفظ کوي او ځینی یې په د بنځینه اسم په ثقیله (ی) تلفظ کوي.

د ثقیلي تانیثی یا درندې بنځینه (ی) ځینی خواص:

د مونثو اسمو ثقیلي (ی) ځینی خواص:

۱: هغه اسمونه چي په پای کي يې (ی) را غلې وي مونث يا بنځينه نومونه دي. د دغو لاندې بنځينوو اسمونو جمعي او مفرد دواړه په (ی) را ځي لکه:

مفرد	جمع
يوه هگۍ	څلور هگۍ
يوه گاډۍ	پنځه گاډۍ
يوه افغانۍ	شپږ افغانۍ
يوه کرۍ	لس کرۍ
يوه ډوډۍ	درې ډوډۍ
يوه تنۍ	اته تنۍ

هېر يې بايد نه کړو چي په ژبه کي ځيني استثناوي سته لکه: د نجلی جمع نجلی نه ده بلکي نجوني دي لکه:

نجلی نجوني

په لوېديځه لهجه کي دوي هگۍ، دوي گاډۍ... را ځي، خو په ختيځه لهجه کي د (دوي) پر ځای (دوه) را ځي يعني: دوه هگۍ، دوه گاډۍ....

۲: هغه اسمونه چي ثقيله (ی) يې په پای کي را غلې وي د مفرد په حالت کي، د اضافت يا ملکيت په حالت کي په خپل حالت را ځي لکه:

د هگۍ پوستکی ډېر کلک دی.

د تنۍ غوټه دي خلاصه سوه.

د گاډۍ آس سپين دی.

کله چي دغه اسمونه د اضافت په حالت کي په جمع اړوو ثقيله (ی) يې په معروفه (ي) اوږي او (و) ور سره يو ځای کيږي اما تلفظ يې په ثقيله (ی) کيږي لکه:

د هگيو پوستکي کلک دي.

د تنيو غوتي دي خلاصي سوي.

د گاډيو آسونه سپين دي.

په ياد يې بايد ولرو چي دلته ځيني استثنايې حالتونه سته لکه:

د نجلۍ جمع په نجوني او د جمع د اضافت په وخت کي معروفه (ي) په (و) اوږي لکه:

د نجونو بسوونځۍ.

دلته لاندې به د هغو صفتو يو څو مثالونه را وړو چي د دغو مفرد اسمونو سره را ځي کوم چي په پای کي يې (ی) را غلې وي. دا چي اسمونه مونث دي نو صفتونه يې هم مونث را ځي لکه:

ورسته هگۍ

زړه افغانۍ

ژیره کړۍ

پخه ډوډۍ

خلاصه تنۍ

سره گاډۍ

که چيري پورتنې اسمونه د جمع په حالت را سي اړونده صفتونه يې ځيني په مجهوله (ې) او ځيني ئې په معروفه (ي) را ځي لکه:

زړه هگۍ جمع يې (زړې هگۍ)

ژیره گاډۍ جمع يې (ژيري گاډۍ)

دلته لاندې به دغه دوه حالتونه و څېړو:

هغه بنځينه مفرد اسمونه چي په پای کي يې (ی) را غلې وي د جمع په وخت کي يې صفتونه دا لاندې دوه حالتونه لري:

❖ هغه صفتونه چي دغه لاندې خاصیتونه و لري:

- په پای کي يې (ه، ه) را غلې وي.

- تر (ه، ه) د مخه توری يې **زور** و لري

- پر پای ئې **خج را غلی** وي.

د مونث اسم د جمع په وخت کي يې د صفت د پای (ه، ه) په مجهوله (ې) اوږي لکه:

جمع

مفرد

ورستې هگۍ

ورسته هگۍ

زړه گاډۍ	زړې گاډۍ
پخه ډوډۍ	پخې ډوډۍ
کڼه نجلی	کڼې نجوني

دلته مونږو اسمونو د جمع په وخت کې خپله قاعده و ساتل يعنې نجلی په نجوني وا وښتلې نه چې جمع ئې برته په نجلی را غلې وای.

❖ هغه صفتونه چې دغه لاندې خاصیتونه و لري:

- د صفت په پای کې (ه، ه) را غلې وي.

- تر (ه، ه) د مخه توری زور و لري.

- د صفت د کلمې په پای کې یې خج نه وي را غلی.

په دغه صورت کې د اسم د جمع په وخت کې د صفت (ه، ه) په معروفه (ي) اوږي لکه:

د اسم مفرد د اسم جمع

ژیره گاډۍ	ژیرې گاډۍ
زرینه لنگۍ	زرینې لنگۍ
خوږمنه گوته	خوږمني گوټي
پلنه غالی	پلني غالی

که دغه مونث اسمونه جمع وي، د اضافت په حالت کې یې صفتونه او اسمونه دواړه داسې تغیر کوي لکه:

❖ د صفت د جمع مجهوله (ې) په (و) اوږي.

❖ د اسم د جمع ثقيله ښځينه (ی) په (ی، ی) اوږي مگر تلفظ یې په هغه ثقيله (ی) کېږي لکه:

ورستې هگی	د ورستو هگیو ...
زړې گاډۍ	د زړو گاډیو ...
پخې ډوډۍ	د پخو ډوډیو ...

يو اسم چي زموږ زياتره پښتانه وروڼه او خویندي ئې غلط تلفظ کوي هغه (ښوونځی) دئ چي په (ښوونځی) يې تلفظ کوي.

دغه کلمه په اصل کي ښوونځای دئ چي په محاوره کي ور نه ښوونځی جوړ سوی دئ. ښوونځی نرينه نوم دئ. سړی نه پوهیږي چي دا ولي په ښځينه اسم (ښوونځی) اوبستی دئ. دا به ښه وي چي د دغه اسم تلفظ موږ سم کړو او ښوونځی يې و بولو.

زموږ ښوونکو هم دغه کمبود درلود هغه دا چي دوی هم په ښوونځي کي دا ډول زده کړی وو ځکه دغه غلطی پر مخ تله. دغه تېر وتنه چا نه وه را په گوته کړې.

5 ثقیله فعلی (ئ): ځیني بیا دي (ئ) ته امریه (ئ) وایي لکه: و خورئ!، راوړئ!

پرې کئ!، و ربیئ! او نور. حال دا چي دا (ئ) د فعل په ځینو نورو حالاتو کي هم راځي لکه: کوم خواړه چي تاسي يې خورئ گټور نه دي.

د ثقیلي فعلی (ئ) تلفظ په لوېدیځه لهجه کي ډېر ښکاره دئ. د مخه تر دې چي په 1316 هـ ش کال کي پښتو ټولنه منځ ته را سي او بیا د پښتو ژبي د (ی) گانو په اړه فیصلې و کړي د پښتو ژبي یو زیات شمېر د گرامر کتابونه لیکل سوي ول. د هغو د جملې څخه یو هم د محمد اعظم ایازي کتاب دئ. په دغه کتاب کي د پنځو (ی) گانو مثالونه را وړل سوي دي. د (ئ) مثال يې ښوونکئ را وړی دئ. تر دې وروسته بیا دا خبره منځ ته را ځي چي (ئ) دي یوازي د فعلونو لپاره و کارول سي.

د ثقیلي (ی، ی، ی) دواړه ډولونه د کلمې په سر او منځ کي د بل توري سره نښتي نه را ځي بلکي د کلمې په پای کي د نورو تورو سره یا نښتي او یا یوازي راځي.

ښاغلی دوست محمد دوست په خپل کتاب کي (د افغانستان ژبي او تکمونه) د ثقیلي (ی) په اړه داسي لیکي:

”د ثقیلي (ی) توپیر د خوشحال خان په لرغونې قلمي نسخه (۱۰۹۹ هـ ق) کي لیدل کیږي چي کله يې په (ه+ی) او کله يې په (ئ) لیکلې ده. د پښتو ادبي انجمن په (۱۳۱۱ هـ ش) کي منځ ته راغی او ثقیله (ی) يې په (ئ) و منله. د ښځینو نومونو (ی) په دغه شکل بیا وروسته منځ ته را غلې ده.”

عبدالعلي رسول زاده

مالمو سويپن

alirasulzada@hotmail.com

www.pashto.se

2016 د فبروری 27

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**